

internalss of personality of leader, by a necessary for successful guidance labour collective. It is marked that diagnostics in interests the individual advising is conducted on a background all and singular training programs. The value of such work consists in the increase of level of consciousness of every participant of training, creation of additional motivation to self-development and to self-correction, that in final analysis improves the results of transfer of the changes produced in training in professional reality. Training as a multifunctional method of deliberate changes in psychological phenomena serves as an effective means of improving the professional competence and personal growth management personnel at various levels and allows to conduct professional preparation taking into account collective character of activity in a context playback the real professional environment, and with the system use of different areas of knowledge. Training on the professional stage of preparation carries mainly utilitarian character and sent to the achievement of the real organizational goals. Diagnostic training opportunities create additional conditions to promote the sustainability of the results obtained in the training, motivating managers to implement the programs of individual development and allow reasonably resolve issues related to the selection, the selection of appropriate and specialized personnel.

Key words: psychodiagnostic methodologies, socially-psychological training, development of skilled potential, expert estimation, locus of control, self-correction.

Отримано: 22.03.2015 р.

УДК 159.922

А.В. Шамне

КОНТИНУУМ ОСОБИСТІСНО-СУБ'ЄКТНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ЯК ЧИННИК ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

А.В. Шамне. Континуум особистісно-суб'єктних властивостей як чинник індивідуалізації психосоціального розвитку. У статті проаналізовано результати емпіричної операціоналізації конструкта "тип психосоціального розвитку". Окреслено феноменологічну картину індивідуалізації психосоціального розвитку підлітків. Як критерії типізації використано особистісні (мотивація, ціннісні орієнтації, спрямованість, комунікативні властивості), суб'єктні (автономність, саморегуляція, локус контролю, самодетермінація) і соціально-поведінкові (стилі, форми, стратегії соціального функціонування й соціальної активності) характеристики підлітків. У квазіекспериментальному дослідженні взяли участь підлітки 12-17 років ($N = 455$; 44% чоловічої статі). Дані оброблялися за допомогою факторного аналізу. На основі узагальнення результатів діагностики виявлено й описано характеристики чотирьох типів підлітків ("автономно-самодостатній", "інтернально-домінантний", "доброзичливо-залежний", "фрустровано-кризовий"). Вони інтерпретуються як індивідуально-типові особливості співвідношення соціального та індивідуального ("домінантність – доброзичливість", "індивідуалізм – колективізм", "автономність – залежність", "спрямованість на себе, людей, справу", "інтернальність – екстернальність", "опора на себе – пошук підтримки"). Типи розвитку сучасних підлітків проаналізо-

вано на основі критеріїв: конструктивний/неконструктивний, інтегрований/дезінтегрований, адаптивний/дезадаптивний розвиток.

Ключові слова: тип психосоціального розвитку, підлітковий вік, особистість, суб'єкт, соціальна поведінка, домінантність, доброзичливість, індивідуалізм, колективізм, автономність, спрямованість.

А.В. Шамне. Континуум личностно-субъектных свойств как фактор индивидуализации психосоциального развития. В статье проанализированы результаты эмпирической операционализации конструкта "тип психосоциального развития". Описана феноменологическая картина индивидуализации психосоциального развития подростков. В качестве критериев типизации использованы личностные (мотивация, ценностные ориентации, направленность, коммуникативные свойства), субъектные (автономность, саморегуляция, locus контроля, самодетерминация) и социально-поведенческие (стили, формы, стратегии социального функционирования и социальной активности) характеристики подростков. Квазиэкспериментальное исследование проводилось на выборке подростков 12-17 лет ($N = 455$; 44% мужского пола). Данные обрабатывались с помощью факторного анализа. В результате обобщения результатов диагностики выявлены и описаны четыре типа подростков ("автономный-самодостаточный", "интернальный-доминантный", "доброжелательный-зависимый", "фрустрированный-кризисный"). Они интерпретируются как индивидуально-типичные особенности соотношения социального и индивидуального ("доминантность – доброжелательность", "индивидуализм – коллективизм", "автономность – зависимость", "направленность на себя, людей, дело", "интернальность – экстернальность", "опора на себя – поиск поддержки"). Типы развития современных подростков проанализированы на основе критериев: конструктивное/неконструктивное, интегрированное/дезінтегрованное, адаптивное/дезадаптивное развитие.

Ключевые слова: тип психосоциального развития, подростковый возраст, личность, субъект, социальное поведение, доминантность, доброжелательность, индивидуализм, коллективизм, автономность, направленность.

Постановка проблеми. Індивідуалізація розвитку є однією з найбільш суперечливих проблем вікової психології, дослідження якої ускладнюється, з одного боку, загальною неузгодженістю теоретико-методологічних засад проблеми, а з іншого – браком системних експериментальних досліджень. Дослідження проблеми в підлітково-юнацькому віці (враховуючи специфіку віку) може бути конкретизоване через поняття тип (патерн) розвитку, який ми визначаємо як узагальнену теоретичну модель, що виражає суттєві риси, уявлення й поняття про найбільш загальні та суттєві ознаки особистісного (персоногенезу як становлення соціального суб'єкта), суб'єктного (суб'єктогенезу як становлення якості суб'єктності, авторства життя) та соціального (соціогенезу як соціальної адаптації) розвитку. У попередніх дослідженнях [6] у результаті кластеризації емпіричних даних (на основі використання авторської методики "Психосоціальний опитувальник" – Psychosocial Inventory, PSI) виявлено та проаналізовано п'ять груп підлітків та юнаків 12-20 років ("інтернальний",

"інтегрований", "залежний", "домінантний", "відчужений"), які репрезентують індивідуально-типові (варіативні) особливості дорослішання.

Метою цього етапу емпіричного дослідження є подальша операціоналізація теоретичного конструкта "тип психосоціального розвитку" в контексті зв'язку особистості – суб'єктності – з соціальною поведінкою у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. Діагностика здійснювалася серед учнів 6-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (455 учнів 12-17 років) Львова, Кривого Рогу та Києва. Квазіекспериментальне дослідження складалося із заповнення кількох опитувальників, які забезпечували отримання даних про: 1) особистісні конструкти (потреби, мотивація, ціннісні орієнтації, спрямованість, особистісно-комунікативні властивості, ставлення до себе та людей); 2) суб'єктні характеристики (саморегуляція, локус контролю, тенденції самодетермінації тощо); 3) характеристики соціальної поведінки, стилі, стратегії та форми соціального функціонування (стилі взаємодії, поведінки в конфлікті, типи копінг-стратегій тощо).

Використовувався комплекс валідних діагностичних методик: "Біографічний опитувальник" (BIV); блок комунікативних властивостей "16-факторного особистісного опитувальника" Р. Кеттела (шкали А, Н, Е, Q2, N, L); шкали опитувальника В. Смейкала, М. Кучера (V. Smekala, M. Kusera) (ціннісно-мотиваційна спрямованість особистості на себе, взаємодію (людей), справу) та шкали ("Активність", "Сила", "Оцінка") опитувальника "Особистісний диференціал", адаптованого в НДІ ім. В.М. Бехтерева (ОСА); загальний показник "Тесту шкільної тривожності" Філіпса та тесту-опитувальника самоствавлення В.В. Століна (рівень глобального самоствавлення); авторський "Психосоціальний опитувальник" [5]; опитувальник "Криза отрочтва"; "Тест смисложиттєвих орієнтацій" Д.О. Леонтьєва (СЖО); опитувальник "Рівень суб'єктивного контролю" (РСК) (Є.Ф. Бажин, О.О. Голинкіна, А.М. Еткінд); модифікований опитувальник діагностики самоактуалізації особистості САМОАЛ (А.В. Лазукін в адаптації Н.Ф. Каліної); тест "Стиль поведінки в конфлікті" К. Томаса; "Методика діагностики міжособистісних стосунків" (Т. Лірі); шкала "колективізм-індивідуалізм" опитувальника Н.І. Рейнвальд; "Показники індивідуалізму – колективізму" Л.Г. Почебут; "Індикатор копінг-стратегій" Дж. Амірхана; "Копінг-поведінка в стресових ситуаціях" (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер), метод соціометрії (соціометричний статус).

Статистична обробка даних здійснювалася із застосуванням факторного аналізу (таблиця 1). Спочатку вирішувалася задача виділення 2-7 факторів. Істотні переважала чотирифакторна модель, яка мала низку змістовних переваг, а також максимальну стійкість, високу контрастність та інформаційну надійність. Вона пояснює 59,6% дисперсії даних у досліджуваній вибірці.

При інтерпретації результатів ми виходили з обґрунтованого Д.О. Леоньєвим [3] положення про факторизацію даних як шлях реалізації патернового підходу. Отримані фактори становлять констеляції основних змінних, які, з нашого погляду, є відбиттям типів (патернів) психосоціального розвитку як різних варіантів співвідношення особистісних та суб'єктних властивостей у соціальній взаємодії. Опис чотирьох типів, які представлені нижче, узгоджується як з нашими попередніми емпіричними даними [6], так і з типологічними концепціями деяких інших авторів [3; 4].

Перший фактор (пояснює 18,51% дисперсії даних, при $p < 0,01$) був інтерпретований як "автономно-самодостатній" тип (патерн) розвитку. Підлітки, які представляють цей тип, задоволені собою, мають позитивну "Я-концепцію" (шкала "Аутосимпатія" має найбільшу вагу в факторі), високий рівень суб'єктивного благополуччя (позитивне емоційно-ціннісне ставлення до життя, базова довіра до світу, людей, внутрішня (інтрисивна) мотивація, відчуття щастя, віра в здатність впливати на оточення). Вони орієнтовані на себе, автономні, не залежать від оцінки оточення, спонтанні, креативні (велика вага шкал САМОАЛ "Автономність", "Спонтанність").

Це група підлітків, добре інтегрованих у референтні групи, комунікабельних, відкритих, здатних до встановлення доброзичливих стосунків з оточенням (фактор А+, шкала "Контактність" САМОАЛ), соціально активних та сміливих, здатних до прийняття самостійних рішень та прояву лідерських якостей (фактор Н+).

Комплекс ознак свідчить про їхню високу суб'єктну активність у спілкуванні та діяльності. Це висока загальна активність, екстравертованість (ОСА), синдром екстраверсії, соціальна активність, контактність (SOZAKT і E), суперництво як стратегія поведінки в конфлікті, схильність домінувати в стосунках (фактор E+ та загальний показник "домінантність" за тестом Лірі), незалежно-домінуючий стиль поведінки (II октант за тестом Лірі), зворотна кореляція з V октантом "покірливо-сором'язливий". Отже, їм притаманні такі комунікативно-характерологічні властивості, як самостійність, настійливість, упертість, іноді конфліктність та агресивність, відмова від визнання зовнішньої влади, схильність до авторитарної поведінки, бунтарство, егоцентризм, критичність, орієнтація на власну думку, впевненість у собі, завищена самооцінка, оптимістична оцінка своїх перспектив. Ці підлітки здатні працювати в групі, цінують взаємозалежність, комунікабельність, але їм важко визнавати авторитети й беззастережно підкорятися владі (О.М. Жарова описує подібні характеристики як горизонтальний індивідуалізм [1]).

Домінантність як стиль соціальної взаємодії та висока соціальна активність виявляються прямо пов'язаними із становленням суб'єктних властивостей (суб'єктність). Цим підліткам притаманні високий рівень

автономності (за двома методиками – шкали ПСО та САМОАЛ), інтернальний (внутрішній) локус контролю (локус-Я та локус-життя) (СЖО). Вони мають вищий, порівняно з іншими групами, рівень самодетермінації, відчують себе джерелом суб'єктної активності, демонструють автономну поведінку, позитивно оцінюють свою здатність бути джерелом активності.

При цьому значну вагу в факторі має показник "криза суб'єктності" (0,612). Він свідчить про наявність протиріччя між потребою бути суб'єктом соціальної активності, прагненням до незалежності, самореалізації, лідерства, з одного боку, та реальною соціальною ситуацією розвитку (статус школяра, відсутність можливостей, протидія найближчого оточення тощо) і наявними особистісними властивостями (упертість, норавливість, конфліктність, агресивність, відмова від визнання зовнішньої влади, бунтарство, егоцентризм, орієнтація на власну думку) – з іншого.

Іншими словами, підлітки, по-перше, відчують складність у реалізації своїх домагань, проблеми в пошуках шляхів та сфер адекватної реалізації власної активності і, як наслідок, відчують фрустрацію потреби в самоствердженні; по-друге, вони інтегруються в найближче оточення з позиції "зверху", не завжди враховують думку, інтереси та позиції інших, орієнтовані на себе, прагнуть домінувати над іншими, схильні до суперництва і, як наслідок, відчують фрустрацію потребу в прийнятті іншими людьми, визнанні та персоналізації.

Представники типу "фрустровано-кризовий" (другий фактор, варіативність – 16,54%, при $p < 0,001$) характеризуються наступними показниками: зовнішній локус контролю (екстернальність) (0,589), негативна егоідентичність (0,509), орієнтація на матеріальні цінності (0,515), пасивність, відсутність інтересу та емоційної насиченості в житті, незадоволення процесом життя (-0,608), низьке суб'єктивне благополуччя (-0,400), високий рівень безособового локусу каузальності та низький рівень автономності (зворотні показники за шкалами Із. – "загальна екстернальність" та "локус-Я" тесту СЖО), екстремна мотивація, прагматизм, орієнтація на зовнішні мотиви поведінки, матеріальні цінності (гроші), висока тривожність (Філіпс), негативне самоставлення (загальний показник S тесту Століна) та ставлення до справи, негативна оцінка минулого, теперішнього та майбутнього.

Зворотні значення шкал тесту САМОАЛ "Орієнтація в часі" (-0,584) та "Цінності" (-0,482) свідчать про невміння жити актуальним моментом, низьку екзистенційну цінність життя "тут і тепер", невротичність, підвищене прагнення до досягнень та невпевненість у собі, неприйняття цінностей самоактуалізації, дисгармонійність буття, відсутність щирих стосунків із людьми. Переважають конформні установки, залежність, соціальна пасивність, неконгруентність у контактах з оточенням, невпевненість у собі

(зворотні показники шкали "Домінантність"). Про проблеми становлення суб'єктності свідчать також уникнення та ескапізм у проблемних (конфліктних) ситуаціях, відсутність досвіду активних копінг-стратегій, негативне ставлення до справи (-0,454), невміння розв'язувати реальні проблеми.

Шкали "Біографічного опитувальника" показують, що труднощі становлення суб'єктності, диспозиції деструктивності психосоціального розвитку та кризовості є результатом ранніх етапів соціалізації (несприятливе сімейне оточення, синдром сімейного дефіциту: FAM – сімейна ситуація і ERZIEN – стиль виховання). Поєднання шкал PSYKON і ERZIEN у цьому факторі свідчить про напругу в навчальній та особистій сферах, а поєднання шкал N і PSYKON – про синдром неврозу. Негативний вплив актуальної соціальної ситуації (шкала SOZLAG – виражена напруга в особистих та соціальних ситуаціях) та особистісних властивостей (N – нейротизм) свідчить про соціальну дезадаптацію, фрустрованість, кризовість розвитку.

Таблиця 1

Зміст факторів – патернів психосоціального розвитку

№	Назва фактора	Базові компоненти фактора та їх вага	Вага
1	Автономно - самодостатній	Аутосимпатія (0,695), криза суб'єктності (0,621), локус контролю-життя (0,605), автономність (ПСО) (0,599), локус контролю-Я (0,594), криза особистості (0,566), суб'єктивне благополуччя (0,532), фактор А (0,529), Е (0,516), Н (0,507), V октант (-0,478), спонтанність (0,470), II октант (0,443), домінантність (0,474), SOZAKT (-0,469), контактність (0,468), суперництво (0,452), автономність (САМОАЛ) (0,436), активність, 0,418, екстраверсія Е (0, 406), Q2 (0, 361).	18,5
2	Фрустровано - кризовий	Процес (-0,608), екстернальний локус-життя (0,589), криза особистості (0,585), орієнтація в часі (-0,584), PSYKON (0,583), ERZIEN (0,566), N (0,565), FAM (0,534), матеріальні цінності (0,515), негативна еґо-ідентичність (0,505), локус контролю-Я (-0,494), криза суб'єкта (0, 491), цінності (САМОАЛ) (-0,492), оцінка (S) (-0,470), спрямованість на справу (задачу) (-0,454), SOZLAG (0,433), емоції (копінг) (0,428), розв'язання проблем (копінг) (-0,411), уникнення (0,403), Ізаг. (інтернальність) (-0,403), домінантність (-0,402), тривожність (0, 401).	16,5
3	Інтернально - домінантний	Октант III (0,798), октант I (0,793), октант II (0,768), Ізаг. (0,682), октант VIII (0,671), Ім. (0,624), уникнення (0,614), емоції (копінг) (0,569), колективізм (-0,560), домінантність (0,494), октант IV (0,466), розв'язання проблем (копінг) (0,431), індивідуалізм (0,452), статус (формальний критерій) (0,399).	13,0
4	Доброзичливо - залежний	Доброзичливість (0,701), спрямованість на взаємодію (0,629) Q2 (-0,582), спрямованість на справу (0,529), автономність (-0,492), соц. активність (Е) (-0,482), криза особистості (-0,471), колективізм (0,465), пошук підтримки (допінг) (0,457), А (0,457), октант VI (0,447), зовнішнє Я (0,445), матеріальні цінності (-0,427), оцінка (S) (0,422), октант V (0,415), спонтанність (-0,415), пристосування (0,401), октант VII (0, 400).	11,6

Це кризовий тип дорослішання, чинниками якого є відсутність інтегрованої та стійкої Я-концепції, фрустрація її підструктур та соціальних по-

треб, деструктивні установки, несприятливі умови родинного виховання, дефіцит суб'єктного та ціннісно-мотиваційного потенціалу, дифузна ідентичність та соціально-психологічна дезадаптація. За своїми характеристиками цей тип збігається з описаним у [3; 6] патерном "відчужений".

Профіль третього типу "інтернально-домінантний" (варіативність фактору – 13,037%, при $p < 0,001$) складається з двох основних груп ознак: 1) сукупність соціально-психологічних характеристик (домінантний стиль міжособистісних стосунків, спрямованість на себе (індивідуалізм), незалежність від групи та високий соціометричний статус); 2) характеристики суб'єктності (інтернальність у різних сферах життя, відповідальність, активні стратегії копінг-поведінки). Фактор, таким чином, є одним з найяскравіших прикладів інтеграції особистісно-суб'єктних характеристик, які визначають тип психосоціального розвитку. У цьому випадку йдеться про підлітка з інтернальним локусом контролю, який є представником "сильних", доміантних стилів міжособистісної взаємодії, популярний серед однолітків, але орієнтований на себе (індивідуалістична спрямованість).

Найбільшу сукупну вагу мають шкали опитувальника Лірі: III октант – "Агресивний" (0,798) (ригідність настанов, наполегливість у досягненні цілей, прямолінійність у висловлюваннях та думках), I октант (0,793) – "Авторитарний" (висока активність, екстравертованість, тенденція до домінування та спонтанної самореалізації, активний вплив на оточення, завойовницька позиція, прагнення вести за собою й нав'язувати свою думку іншим), II октант (0,768) – "Егоїстичний (незалежно-домінуючий)" (егоцентричність, критичність, категоричність), IV октант (0,466) – "Підозрілий" (недовірко-скептичне ставлення до людей, критичність поглядів, реалістичність, схильність до іронії).

Такі підлітки незалежні від оцінок та суджень ззовні, здатні керувати найближчим оточенням (батьки, однолітки) та бути лідерами в референтних групах, мають високу інтернальність у сфері міжособистісних стосунків, активну, діяльну позицію в спілкуванні, відчувають себе джерелом соціального впливу. Висока вага показників "індивідуалізм" (прямі значення) та "колективізм" (зворотні значення) свідчить про орієнтацію на себе, свої інтереси, низьку орієнтацію на групові інтереси. Ці підлітки надають пріоритет особистим цілям, цінують незалежність, особисті досягнення й змагання на протигагу взаємозалежності, емоційній близькості, груповим досягненням і кооперації.

Індивідуалістичну спрямованість цих підлітків можна інтерпретувати як "легітимний індивідуалізм" (соціально схвалюваний і пов'язаний з певними нормативами й патернами соціальної поведінки), адже вони мають високий статус серед однолітків (0,399). Підліткам цього типу притаманні ідіоцентричні тенденції [2]: вони вважають за краще діяти незалежно від інших, самостійно, орієнтовані на власні сили та незалежність від групи, прагнуть бути

кращими за інших (так званий "вертикальний індивідуалізм" [1]). Це автономні особи, що культивують свої власні інтереси та можливості самореалізації (на противагу груповим цілям), їхня поведінка визначається, передусім, мотивацією досягнень, а не приналежністю до групи. Це підтверджує висока вага фактору Q2(-) (самостійність, незалежність від думки та вимог групи, низька соціабельність, байдужість до соціального схвалення).

Високий рівень розвитку компонентів суб'єктності підтверджує висока вага загальної інтернальності (Ізаг.) та інтернальності в міжособистісних стосунках (Ім.), використання активних стратегій копінг-поведінки (розв'язання проблем), відповідальності та прагнення до діяльності, корисної для оточення (VIII октант – "Альтруїстичний") (0,671). Таким чином, індивідуалізм, авторитарність, домінантність, високий рівень домагань є чинниками становлення суб'єктності (як її емпіричних корелятивів – інтернальності, відповідальності тощо). Іншими словами, є безумовний зв'язок між становленням суб'єктності та особистісно-комунікативними характеристиками (стиль взаємодії, позиція в соціальних стосунках тощо).

Відсутність помітних тенденцій самоактуалізації (шкал САМОАЛ) говорить про те, що орієнтація підлітка на цінності впливу, влади, зайва самостійність при відносно низькому рівні моральної самосвідомості, фіксація на домінуванні над оточенням, об'єктне ставлення до інших на тлі зниження соціального інтересу (так званий суб'єкт-об'єктний стиль взаємодії у класифікації Вачкова І.В.) можуть призводити до гіпертрофованого усвідомлення власної активності та унікальності, недостатнього усвідомлення відповідальності за власний вибір, розуміння й прийняття іншої людини і, зрештою, до зменшення потенціалу самоактуалізації.

Особливості представників четвертого типу "доброзичливий-залежний" (варіативність – 11,63%, при $p < 0,001$) визначає наступний комплекс: загальний показник "Доброзичливість" (0,701) та сукупність "слабких" октантів – VI (0,447) – "Залежний" (залежно-слухняний стиль міжособистісних відносин, висока тривожність та самокритичність, невпевненість у собі, нестійка самооцінка), V (0,415) – "Покірний" (сором'язливість, інтровертованість, пасивність, невпевненість у собі, занижена самооцінка, підвищене почуття відповідальності, невдоволення собою, песимізм щодо майбутнього), VII – "Доброзичливий" (орієнтованість на прийняття та соціальне схвалення, прагнення до цілей мікрогруп, схильність до співпраці та кооперації, свідомо конформність, прагнення допомагати іншим та заслужити визнання й любов, високий рівень тривожності, низький рівень агресивності).

Октанти V-VII показують протилежну попередньому типу картину: переважання конформних установок, конгруентність у контактах з оточенням (VII, VIII), невпевненість у собі, піддатливість до поглядів оточення, схильність до компромісів (V, VI). Доповнюють цей образ пристосування

як стиль поведінки в конфлікті, пошук підтримки як основна стратегія копінг-поведінки, залежність від групи за фактором Q2 (+), готовність до співпраці, уважність до людей, привітність (фактор A+) та виражене "зовнішнє Я" (конформність, залежність від думок та вимог інших (групи), висока соціальність, чутливість до соціального схвалення, прагнення до прийняття рішень разом з іншими людьми). Просоціальну орієнтованість цього типу підлітків підтверджують високий рівень колективізму (0,465), орієнтація на духовні цінності (-0 427), спрямованість на взаємодію та на справу.

Індивідуальна активність у вигляді спрямованості на групу, колективістична орієнтація проявляються в тенденції надавати пріоритет груповим цілям, цінувати взаємозалежність та емоційну близькість, групові досягнення та кооперацію на противагу незалежності, емоційній відособленості, особистим досягненням і змаганням. Ці характеристики можна інтерпретувати як "вертикальний чи горизонтальний колективізм" [1]. Зміст стосунків визначає конформізм, взаємозалежність, пошук соціальної підтримки, позитивне ставлення до людей, колективістична спрямованість, конформна відповідальність, підвищена обов'язковість, орієнтація на просоціальні цінності, контроль за своєю поведінкою та емоціями, схильність дотримуватися звичних поведінкових настанов та зовнішніх очікувань, встановлених правил і традицій.

Це єдиний тип, який має зворотні значення за показником "криза особистості" (-0,471), що означає дисциплінованість, слухняність, відповідність критеріям вихованості і, відповідно, відсутність будь-яких проявів бунтарства, протестної поведінки, важковиховуваності тощо. З погляду педагогічних критеріїв представники цього типу (серед них більше дівчат, хоча їхня перевага не є статистично значущою – на рівні 0,08) демонструють один з найбільш безпроблемних для дорослих шляхів соціалізації.

Однак, зміст фактору показує, що цей шлях не є оптимальним для розвитку суб'єктності. Загрозу складають невисока соціальна активність, нездатність до спонтанного реагування (низькі оцінки за фактором E (екстраверсія) "Біографічного опитувальника"), проблеми з автономною поведінкою, впевненістю в собі, відкритістю, довірою до людей, свободою, природністю (зворотні показники за шкалами "Автономність" та "Спонтанність" тесту САМОАЛ). Іншими словами, адаптаційна діяльність, залежна та пасивна позиція в міжособистісних стосунках, підвищена соціальність та нормативність поведінки гальмує становлення суб'єктності (соціалізація за рахунок індивідуалізації). Відмова від автономії для збереження зовнішньої підтримки відбувається за рахунок власного Я. У своїх крайніх проявах підліток з таким типом регуляції може виявитися повністю залежним від зовнішніх обставин та норм.

Висновки. Для створення адекватної картини розвитку особистості в підлітково-юнацькому віці необхідно брати до уваги не тільки загальні

закономірності, але й варіативно-типологічну картину індивідуальних форм дорослішання. Експериментальні результати показали, що вибір варіанту особистісно-суб'єктної регуляції поведінки зумовлює різні шляхи дорослішання. Становлення суб'єктності безпосередньо пов'язане з такими особливостями, як "сильні" стилі міжособистісної взаємодії ("ворожа сила" та "доброзичлива сила"), індивідуалістична спрямованість, суб'єктивне благополуччя, активні форми психологічного подолання (копінг-стратегії) та поведінки в конфліктних ситуаціях і позитивне самосприйняття. Рівень суб'єктності відіграє конструктивну або деструктивну роль у поєднанні з соціальним інтересом, прийняттям інших.

Застосування до отриманих емпіричних даних методології варіативно-патернового аналізу та різних критеріїв типізації (особистісних, суб'єктних і соціально-поведінкових характеристик) дозволило визначити чотири типи психосоціального розвитку ("автономно-самодостатній", "інтернально-домінантний", "доброзичливо-залежний", "фрустровано-кризовий"). Їх можна систематизувати на основі таких критеріїв: особиста (адаптивна) й суб'єктна (нададаптивна) регуляція поведінки; співвідношення внутрішніх і зовнішніх детермінант соціальної поведінки та джерел розвитку Я-концепції (орієнтація на внутрішні критерії оцінювання, цінності, власні переконання чи орієнтація на зовнішні орієнтири, статуси, еталони, соціальне схвалення, соціальні норми); зміст спілкування як суб'єктивно-значущої діяльності, характер соціальної взаємодії та позиція в системі стосунків (домінантність – підкореність, нонконфізм – конформізм, доброзичливість – агресивність, автономність – залежність); особливості спрямованості (егоїстична, гуманістична, колективістична; на себе, людей, справу; на індивідуальні досягнення чи групові інтереси), співвідношення колективістичних та індивідуалістичних цінностей; рівень соціальної активності: екстраверсія – інтроверсія, соціальна активність – пасивність, прийняття боротьби – уникнення боротьби, активні чи пасивні стилі та копінг-стратегії соціальної поведінки; опора на себе – пошук підтримки, орієнтація на допомогу інших людей – орієнтація на власні можливості в розв'язанні проблем, зовнішня – внутрішня мотивація, інтернальний – екстернальний локус контролю; кризовість – безкризовість поведінки та стосунків, рівень ситуаційної напруги в особистих та соціальних ситуаціях, рівень соціальної адаптації – дезадаптації.

Результати дослідження звертають увагу до проблеми протиставлення адаптації особистості й розвитку суб'єктності та застерігають від беззастережної підтримки ідеалів незалежності й самостійності або огульного засудження всіх форм залежності та взаємозалежності в психосоціальному розвитку підлітка, оскільки сильна орієнтація на себе чи на інших може бути як сприятливою, так і несприятливою для подальшого розвитку особистості в підлітковому віці.

Список використаних джерел

1. Жарова Е.Н. Сравнительный анализ индивидуалистических и коллективистических ценностных ориентаций как социально-психологических характеристик молодежи (на примере урбанизированной и неурбанизированной среды) : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Е.Н. Жарова. – М., 2010. – 20 с.
2. Лебедева Н.М. Ценности культуры и развитие общества / Н.М. Лебедева, А.Н. Татарко. – М. : Изд. Дом ГУ-ВШЭ, 2007. – 527 с.
3. Личностный потенциал: структура и диагностика / [Д.А. Леонтьев и др.] ; под ред. Д.А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2011. – 675 с.
4. Чернова А.А. Особенности взросления подростков, воспитывающихся в разных социальных условиях : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / А.А. Чернова. – Ростов-на-Дону 2006. – 19 с.
5. Шамне А.В. Результати психометричної апробації "Психосоціального опитувальника" для підлітково-юнацького віку / А.В. Шамне // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди" (спеціальний випуск "Експериментальна психологія"). – Тернопіль : Астон, 2014.
6. Шамне А.В. Типи психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці / А.В. Шамне // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон, 2014. – Том 1. – С. 269-276.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Zharova E.N. Sravnytel'nyj analiz yndyvydualystycheskyh y kollektivystycheskyh cennostnyh oryentacyj kak socyal'no-psyhologycheskyh harakterystyk molodezhy (na prymerе urbanyzyrovannoј y neurbanyzyrovannoј sredy) : avtoref. dyss. ... kand. psyhol. nauk / E.N. Zharova. – M., 2010. – 20 s.
2. Lebedeva N.M. Cennosty kul'tury y razvytye obshhestva / N.M. Lebedeva, A.N. Tatarko. – M. : Yzd. Dom GU-VShЭ, 2007. – 527 s.
3. Lychnostnyj potencyal: struktura y dyagnostyka / [D.A. Leont'ev y dr.] ; pod red. D.A. Leont'eva. – M. : Smysl, 2011. – 675 s.
4. Chernova A.A. Osobennosty vzrosleniya podrostkov, vospytyvajushhysja v raznyh socyal'nyh uslovyjah : avtoref. dyss. ... kand. psyhol. nauk / A.A. Chernova. – Rostov-na-Donu 2006. – 19 s.
5. Shamne A.V. Rezul'taty psyhometrychnoi' aprobacii' "Psyhosocial'nogo opytuval'nyka" dlja pidlitkovo-junac'kogo viku / A.V. Shamne // Gumanitarnyj visnyk DVNZ "Perejaslav-Hmel'nyc'kyj derzhavnyj pedagogichnyj universytet imeni Grygorija Skovorody" (spetsial'nyj vypusk "Eksperymental'na psyhologija"). – Ternopil' : Aston, 2014.
6. Shamne A.V. Typy psyhosocial'nogo rozvytku u pidlitkovo-junac'komu vici / A.V. Shamne // Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu. – Herson, 2014. – Tom 1. – S. 269-276.

A.V. Shamne. Continuum of personal subjective functions as the factor of individualization of psychological social development. In the article the results of empiric operationalization of construct "the type of psychological social development" are analyzed. The phenomenological picture of individualization of psychological social development of teenagers. As the criteria of typization the personal (motivation, valuable orientations, communicative options), subjective (autonomy, self-regulation, locus control, self-determination) and social behavioral (styles, forms, strategies of functionality and social activity) characteristics of teenagers are used. Quasi-experimental research was taken on the example of teenagers at the age 12-17 (N = 455, 44 % male). The information was categorized by factorial analyses. According to the results of generalization of diagnostics the four types of teenagers are described and distinguished ("autonomic self", internal-dominant", "friendly-dependent", "frustrated-critical). They are interpreted as typical individual features of social and individual ("dominant-friendliness", "individualism-collectivism", "autonomy-dependence", "self-determination, people-determination", business-determination", "internation-extrination", "self-reliability-seeking for support").

Key words: the type of psychological social development, adolescence, personality, subject, social behavior, dominance, friendliness, individualism, collectivism, autonomy, determination.

Отримано: 11.03.2015 р.

УДК 159.922.4

Ю.В. Шапаренко

ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ЛЕМКІВ

Ю.В. Шапаренко. Історичні та соціально-психологічні чинники розвитку етнічної самосвідомості лемків. У статті представлено теоретичний аналіз історичних та соціально-психологічних чинників розвитку етнічної самосвідомості лемків. З'ясовано, що протягом тривалого часу лемки зазнавали асимілятивного тиску з різних боків. Доведено, що зовнішньополітичні маніпуляції мали і продовжують чинити несприятливий вплив на лемків як етнічну групу, що призвело до гальмування розвитку лемківської самосвідомості. Визначено, що внаслідок жорсткої дії несприятливих зовнішніх чинників та включення захисних психологічних механізмів етнічна складова самосвідомості лемків зазнала травмуючого впливу та стала витіснятися у структурі цілісної самосвідомості особистості. Обґрунтовано необхідність окреслення шляхів розвитку етнічної самосвідомості у представників молодого покоління.

Ключові слова: лемки; етнічна група; етнічна ідентичність; етнічна самосвідомість; етнічні кордони; етнічні меншини; етнічність; міжетнічні відносини.

Ю.В. Шапаренко. Исторические и социально-психологические факторы развития этнического самосознания лемков. В статье представлен теоретический анализ исторических и социально-психологических факторов развития этнического самосознания лемков. Выяснено, что в течение длительного времени лемки испытывали ассимилятивное давления с разных сторон. Доказано, что внешнеполитические манипуляции оказывали и продолжают оказывать неблагоприятное воздействие на лемков как эт-